

КАНТЭКСТУАЛЬНАЯ НЕПАЎНАТА ЯК АСАБЛІВАСЦЬ
ІНДЫВІДУАЛЬНАГА СТЫЛЮ ПІСЬМЕННІКА

На розных этапах развіцця мова беларускай мастацкай літаратуры вызначалася актыўным узаемадзеяннем, з аднаго боку, з нарматыўна ўсвядомленай літаратурнай мовай, а з другога – з вуснымі гаворкамі. Таму ў мастацкіх творах усіх жанраў побач з кніжнымі адзінкамі заканамерна ўжываюцца моўна-выяўленчыя сродкі размоўнага стылю. Адна з прычын гэтага заключаецца таксама ў ідэйна-тэматычнай накіраванасці беларускай мастацкай літаратуры: даволі вялікая колькасць твораў, і перш за ўсё пражаных, прысвечана паказу гістарычнага мінулага і сучасных праблем беларускай вёскі, што аб'ектыўна патрабавала ад пісьменнікаў ствараць ілюзію поўнай рэчаіснасці, рэальнага жыцця, народных характараў і быту.

Варта адзначыць, што свядомае, мэтанакіраванае выкарыстанне гутарковых адзінак на ўсіх узроўнях (лексічным, фанетычным, марфалагічным, словаўтваральным і сінтаксічным, аднак часцей за ўсё на апошнім) матывуецца мастацкімі задачамі пісьменніка: элементы размоўнага стылю перадаюць у тэксце (кантэксце) разнастайныя стылістычныя і эмацыянальна-экспрэсіўныя адценні і становяцца адзнакай індывідуальнага аўтарскага стылю. Прычым гутарковымі з'яўляюцца моўныя адзінкі (літаратурныя і нелітаратурныя), якія выдзяляюцца стылістычна пад уплывам пэўных умоў, такіх, як непадрыхтаванасць, нязмушанасць акта камунікацыі, непасрэдны ўдзел асоб у гэтым акце [1, с.5]. Пералічаныя экстралінгвістычныя фактары садзейнічалі развіццю адной з тэндэнцый гутарковай мовы – да эканоміі элементаў моўнага выражэння. Пад яе ўплывам сфарміраваліся такія сінтаксічныя з'явы, як парцэляцыя, эліпіс, сегментацыя і інш. Аднак найбольш выразна дадзеная тэндэнцыя праяўляецца ў структурах са шматлікімі варыянтамі пропуску моўных кампанентаў (канструкцыях з незамяшчанымі сінтаксічнымі пазіцыямі), прычым згаданыя адзінкі вызначаюцца поліфункцыянальнасцю. Іх поліфункцыянальнасць зводзіцца да стварэння ў мастацкім тэксце вусна-гутарковай экспрэсіі, перадачы каларыту вясковага жыцця, характарыстыкі і індывідуалізацыі персанажаў, афармлення своеасаблівага мастацкага тэксту (кантэксту), у якім вядзецца аб'ектывізаванае (з пункту гледжання дзейнай асобы) апавяданне.

У мове беларускіх мастацкіх твораў даволі шырока прадстаўлены канструкцыі з незамяшчанымі рознымі сінтаксічнымі пазіцыямі (а да іх адносяцца такія адзінкі, якія характарызуюцца наяўнасцю хоць бы адной нерэалізаванай абавязковай валентнасці, што кампенсуецца сродкамі мікра- і

макраконтэксту, а таксама сітуацыяй выказвання). Аднак асаблівай пашыранасцю вызначаюцца няпоўныя простыя сказы і састаўныя часткі складаных з кантэкстуальным пропускам сінтаксічных пазіцый дзейніка, выказніка і дапаўнення. Гэта ўласціва ў першую чаргу для твораў, якія адлюстроўваюць падзеі Вялікай Айчыннай вайны, што тлумачыцца самім месцам, дзе трэба перадаць імклівасць, напружанасць дзеяння.

Дзейнікі, як правіла, адсутнічаюць у тым выпадку, калі з'яўляюцца аналагамі дзейнікаў папярэдняй канструкцыі ці прэдыкатыўнай часткі. Так, у апавесці “Найдорф” Івана Пташнікава чытаем: **Кім Ушакоў** (тут і далей выдзелена намі. – А.М.) – ваенны, кадравік. *Быў малодшым лейтэнантам. Адступаў з пяхотай аж з-пад Брэста, камандуючы ўзводам, пакуль не трапіў пад Красным у акружэнне... За дарогай на лініі – даваенным распяробе – Гурбан. Аўтаматчык, прайшоў фінскую вайну. Вярнуўшыся, рабіў у леспрамгасе ў аўтакалоне грузчыкам. Недзе з-пад Бегамля. Перад вайной стаяў з калонай у Венеры... У атрад прыйшоў разам з ім, Жаваранкам...* [2, т.1, с.219]. Падобныя канструкцыі сустракаюцца і ў рамане Івана Навуменкі “Смутах белых начэй”: **Адам** на год старэйшы за Сяргея. *У дзіцячыя гады быў дужэйшы, спрытнейшы* [3, с.31]; **Косця Ціток** не можа без кепікаў. *Заўсёды быў такі* [3, с.18]. Відавочна, што за кошт кантэкстуальна няпоўных канструкцый пісьменнікам удаецца стварыць больш поўнае апісанне герояў, даць апошнім характарыстыку.

Своеасаблівай мадыфікацыяй згаданых адзінак выступаюць канструкцыі з прапушчаным дзейнікам, аналагічным дапаўненню папярэдняй канструкцыі (ці прэдыкатыўнай часткі). Напрыклад: ...Трэба будзе сказаць **Падбярэцкаму**, *хай завязе дачку да Верчыных сяцёр, бо калі ён, Андрэй, яшчэ вернецца...* [2, т.2, с.274]; Нейкія асаблівыя, прыўзнятыя пачуцці валодаюць **Сяргеем**. *З таго часу, як надзеў шынель, так сябе не адчуваў* [3, с.15]. У такіх канструкцыях, калі аб’ект гаворкі (або думкі) вядомы з папярэдняга кантэксту, няма неабходнасці ў пастаяннай яго ідэнтыфікацыі. Пропуск дзейніка дазваляе тут засяродзіць увагу на апісанні або паслядоўных рэальных падзей, або дзеянняў, што ляжаць у аснове думак ці паведамленняў герояў. Гэтаму нямала садзейнічае і тэмп апавядання, які замаруджвалі б поўныя паводле структуры сказы.

Абумоўленасць кантэкстам дазваляе пісьменнікам ужываць у мастацкіх тэкстах і канструкцыі з незамешчанай сінтаксічнай пазіцыяй выказніка: На дварэ над фермай гудзелі самалёты; пасля пачало **вухаць** на Паплавах, моцна і часта, аж уздрыгвала, здавалася, пад рыдлёўкай зямля.

– Дзе гэта, сын? – спыталася маці, гледзячы з-за пляча на праціўню [2, т.1, с.144]; – Байкавы матэрыял прадаў? – **Прадаў**. – За што? – За піражкі

[3, с.11]; Цяпер хата **загула**, што дзікі вулей. *Адны – на Чаркашына, другія – на Жэньку* [2, т.2, с.85]. Разгледжаныя структуры, як і іх аналагі з гутарковай мовы, ствараюць кароткія, лаканічныя паведамленні, у якіх асноўная ўвага акцэнтуюцца на прадмеце (аб'екце) апісання.

Кантэкстуальны пропуск выказніка характэрны ў першую чаргу для тых сінтаксічных адзінак, якія ўдакладняюць спосаб працякання дзеяння, апісанага ў структуры з экспліцытна выражаным выказнікам. Такія канструкцыі, акрамя таго, указваюць на носьбітаў гэтых дзеянняў і ўласцівы аўтарскай мове: Ззаду **ўсе** пазлазілі з калёс і цяпер, сышоўшыся ля Януковай падводы, **ішлі** кучай. *Махорка з Настай на самым перадзе, упобачкі; за імі – Панок з Алёшам* [2, т.1, с.70]. На прапушчаны выказнік тут указвае акалічнасць, якая ўваходзіць у састаў выказніка. Гэтыя канструкцыі, памайстэрску выкарыстаныя прэзаікамі з гутарковай мовы, садзейнічаюць больш сцісламу, канцэнтраванаму паведамленню.

У аўтарскай мове назіраецца кантэкстуальны пропуск выказніка параўнальнага сказа як даданай часткі складаназалежнага сказа. Напрыклад: Пачуў Панок, як яго **ўдарыла** ззаду ў лапатку, моцна, *што конь нагой...* [2, т.1, с.183]; Ціснула за грудзьмі; не давала павярнуць галаву – балеў і трашчаў увесь карак; дыхаць трэба было кораценька і рэдка – **хапаць паветра**, *што рыба на пяску* [2, т.1, с.4]. Параўнальныя сказы садзейнічаюць больш вобразнаму ўспрыняццю тэкставага адзінства і дапаўняюць апісанне пэўнага аб'екта.

У мастацкіх творах сустракаецца ўжыванне і канструкцый з незамешчанай сінтаксічнай пазіцыяй дапаўнення, якія не атрымалі асаблівага пашырэння. Варта адзначыць, што пры гэтым прэзаікі выкарыстоўваюць такія самыя спосабы вербалізацыі сітуацыі ў мастацкім тэксце, што і пры афармленні кантэкстаў з прапушчаным дзейнікам. Напрыклад, у творах І.Пташнік ва чытаем: - *Дзе ты брала такую?..* – падаў ён [Андрэй Вялічка] ёй [Таньцы] **касу**. – Сухая і тоўстая, як падоска... [2, т.2, с.356]. Пададзеная ў аўтарскім кантэксце сітуацыя (у дадзеным выпадку размова ідзе пра касу) дазваляе чытачу пазбегнуць непаразуменняў адносна аб'екта гаворкі.

Такім чынам, індывідуальнаму пісьменніцкаму стылю ўласцівы канструкцыі з кантэкстуальнай непаўнатой, у якіх прапушчаны часцей за ўсё дзейнік, выказнік і – радзей – дапаўненне. Ужытыя прэзаікамі ў адпаведнасці з творчымі задачамі і ў выніку стараннага адбору, такія сінтаксічныя адзінкі робяць мастацкія тэксты больш лаканічнымі і дынамічнымі, надаюць апошнім натуральнасць і жывасць.

Літаратура

1. Земская, Е.А. Русская разговорная речь. Общие вопросы. Слообразование. Синтаксис / Е.А.Земская, М.В.Китайгородская, Е.Н.Ширяев. М.: Наука, 1981. – 276 с.

2. Пташнікаў, Іван. Выбраны творы. У 2-х т./ Іван Пташнікаў. – Мінск: Маст.літ., 1980.

3. Навуменка, І. Смутах белых начэй: Раман, апавесць, апавяданні / І.Навуменка. – Мінск: Маст.літ., 1980. – 320 с.

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ